

MONOLOGLARDA KECHINMA SAN'ATI

B.G'afurova
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy adabiyot va teatr san'atida monolog janrining o'rni, uning dramatik asardagi funksiyasi hamda kechinmalarni ifodalash san'ati tahlil qilinadi. Monolog orqali qahramonning ruhiy olami, ichki to'qinlanishlari, ziddiyat va iztiroblari namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida o'zbek dramaturgiyasi namunalarida monologning kechinma berishdagi usullari o'rganiladi, aktyor ijrosi nuqtai nazaridan bu jarayonning badiiy-estetik jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: monolog, kechinma, psixologizm, dramaturgiya, badiiy nutq, teatr, aktyorlik san'ati, emotsional ifoda

THE ART OF EXPERIENCE IN MONOLOGUES

B.Gafurova
Kokand State University

Abstract: This article analyzes the role of the monologue genre in literary and theatrical art, its function in a dramatic work, and the art of expressing experiences. The monologue reveals the spiritual world of the hero, his inner turmoil, conflicts, and suffering. During the research, the methods of conveying experiences in monologues in the examples of Uzbek dramaturgy are studied, and the artistic and aesthetic aspects of this process are highlighted from the point of view of the actor's performance.

Keywords: monologue, experience, psychologism, dramaturgy, artistic speech, theater, acting, emotional expression

Adabiyot va teatr san'atining asosiy vazifalaridan biri inson ruhiyatini, ichki kechinmalarini, his-tuyg'ularini badiiy shaklda ifodalashdir. Shu ma'noda monolog janri - dramatik asarning eng chuqur psixologik qatlamlarini ochuvchi vosita hisoblanadi. Monolog orqali qahramon o'z ichki dunyosiga nazar tashlaydi, o'zi bilan muloqot qiladi, ijtimoiy va ma'naviy muammolarga o'z nuqtai nazarini bildiradi.

Badiiy monolog nafaqat matn darajasida, balki teatr sahnasida ham emotsional kuch bilan tomoshabinga ta'sir etadi. Shu bois monologni kechinma san'ati sifatida o'rganish - nafaqat adabiyotshunoslik, balki teatrshunoslik, psixologiya va estetika uchun ham muhim masalalardan biridir.

Nazariy asoslarini tahlil qilsak monolog yunoncha *monos va logos* soʻzlaridan oligan boʻlib, “yagona” “soʻz”) degan maʼnoni anglatadi. Monolog bir shaxsning ichki yoki tashqi nutqidir. U asarda qahramonning oʻz-oʻzi bilan suhbatlashuvi, hayotiy muammolarga nisbatan fikrlari va kechinmalarini ifodalovchi shakl sifatida maydonga chiqadi. Monolog dramatik asarda kompozitsion va psixologik markaz vazifasini bajaradi.

Adshunos N.Karimovning taʼkidlashicha, monolog “qahramon ichki olamini, ruhiy inqirozlarini badiiy tahlil etishning eng tabiiy shakli” hisoblanadi [Karimov, 2010]. Monolog orqali yozuvchi yoki dramaturg obrazning ichki “men”ini ochadi, tomoshabinga yoki oʻquvchiga yashirin hissiy qatlamni koʻrsatadi. Shu tariqa monolog asar voqealarini chuqurlashtiruvchi, dramatik ziddiyatni kuchaytiruvchi badiiy vosita sifatida namoyon boʻladi. Bu jarayon kechinma orqali yuzaga chiqadi.

Kechinma - bu inson ruhiyatida kechadigan his-tuygʻular, fikr va emotsional holatlarning badiiy shakldagi ifodasidir. Kechinmalar dramatik sanʼatning asosiy energiya manbai hisoblanadi. Har bir dramatik harakat ortida qahramonning ichki kechinmasi, ichki toʻlqinlanishi turadi. Psixologik tahlil nuqtai nazaridan kechinma quyidagi darajalarda namoyon boʻladi:

1. Ruhiy kechinma - shaxsning ichki iztirobi, shubha, qoʻrquv, sevgi, gʻazab yoki umid holatlari.
2. Aqliy kechinma - oʻy, tafakkur, qaror qabul qilish jarayonidagi ruhiy tortishuvlar.
3. Estetik kechinma - goʻzallik yoki adolatsizlikdan taʼsirlanish holati.

Monologda ushbu kechinmalar soʻz, pauza, intonatsiya, ritm, metafora va tasviriy vositalar orqali beriladi. Tilning ichki ohangi, sintaktik tuzilma, soʻz takrorlari kechinmaning intensivligini oshiradi. Masalan, Alisher Navoiyning “Xamsa”sidagi baʼzi baytlar poetik monolog shaklida kechinma bilan toʻyingan: “Men yigʻlayin, koʻnglumga sigʻmas dardimni...” kabi satrlar inson ruhiyatining ifodasidir.

Oʻzbek dramaturgiyasida monolog va kechinmaning ifodasiga nazar tashlaymiz. Oʻzbek dramaturgiyasida monologlar tarixan ijtimoiy mazmun va psixologik tahlilning asosiy vositasi sifatida shakllangan. Hamza Hakimzoda Niyoziyning “Boy ila xizmatchi” pyesasidagi kambagʻal yigitning monologi jamiyatdagi adolatsizlik va tengsizlikdan kelib chiqqan ichki norozilikni ifodalaydi. Bu monolog ijtimoiy kechinmani psixologik kechinma bilan uygʻunlashtirgan.

Uygʻun va Izzat Sultonning “Alisher Navoiy” dramasida Navoiy monoglari falsafiy va maʼnaviy kechinmalarni mujassamlashtiradi. Navoiy insoniylik, adolat, ilm va badiiyat haqida fikr yuritir ekan, uning har bir soʻzida ichki iztirob va ruhiy yuksaklik seziladi. Shu bois bu monologlar nafaqat obrazni ochish, balki milliy tafakkurning falsafiy ifodasi sifatida ham ahamiyatlidir.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida yaratilgan dramaturgik asarlarda monologlar yanada psixologik tus oldi. Masalan, T.Alimov, Sh.Xolmirzayev, S.Ahmad dramalarida qahramonlar monoglari ko'proq individual kechinmalarga, ichki iztiroblarga asoslanadi. Bunday monologlarda real hayotiy muammolar - yolg'izlik, orzularning sinishi, vijdon azobi kabi kechinmalar markazda turadi.

Teatr san'atida ham monologlar salmoqli o'rin egallaydi. Aktyor ijrosida kechinma san'ati muhim sanaladi. Monologning sahnaviy talqini aktyor mahoratining yuksak darajasini talab etadi. Chunki monologda harakatdan ko'ra, ichki energiya, ruhiy dinamika ustuvor ahamiyat kasb etadi. Stanislavskiy tizimida bu "ichki harakat" deb yuritiladi - ya'ni aktyor monologni nafaqat so'z bilan, balki his-tuyg'ulari, nigohi, ovoz tembri, tana harakati orqali ifodalaydi. Monologdagi kechinma tomoshabinga tabiiy tarzda o'tishi uchun aktyor "rol ichiga kirish", "ruhiy diqqat markazi" kabi usullarni qo'llaydi. Emotsional halollik, so'zning ohangdorligi, pauzalarni to'g'ri his etish monologni tirik va ishonarli qiladi. Shu jihatdan, monolog aktyorning psixologik tahlil qobiliyati va estetik didini sinovdan o'tkazuvchi jarayon sanaladi.

Bugungi kunda monologlar teatr bilan bir qatorda kino san'atida ham keng qo'llanilmoqda. Kino monoglari ko'pincha ichki monolog (voice-over) shaklida beriladi, bu esa qahramon ruhiy holatini yanada chuqurroq ochish imkonini yaratadi. Raqamli texnologiyalar va vizual vositalarning rivojlanishi monologni yangi estetik darajaga olib chiqdi: kamera rakurslari, yorug'lik, musiqa va montaj kechinmaning badiiy kuchini oshiruvchi omillarga aylandi. Zamonaviy o'zbek kinofilmlarida ham ruhiy kechinmaga asoslangan monologlar ko'p uchraydi. Masalan, insoniy qadriyatlar, ajralish, orzular va hayotiy sinovlar haqida bo'lgan sahnalarda monologlar realistik ifoda topmoqda.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, monologlarda kechinma san'ati - inson ruhiyatining eng nozik qatlamlarini badiiy tahlil etish vositasidir. U dramatik harakatning ruhiy negizini tashkil etadi va qahramon obrazining to'liq ochilishiga xizmat qiladi. Monolog orqali yozuvchi, dramaturg va aktyor insoniy kechinmalarning cheksiz dunyosini namoyon etadi.

O'zbek dramaturgiyasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, monologlar milliy tafakkur, ruhiyat va estetik idealni ifoda etishning samarali vositasi sifatida shakllangan. Bugungi teatr va kino san'atida esa monologlar nafaqat his-tuyg'ularni ifodalash, balki ijtimoiy, ma'naviy va falsafiy fikrni yetkazishning eng ta'sirchan shakli bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. Dramaturgiya nazariyasi asoslari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.

2. Stanislavskiy K. Aktyorning o'z ustida ishlashi haqida. - Moskva: Iskustvo, 1938.
3. Uyg'un va Sulton I. Alisher Navoiy. - Toshkent, 1943.
4. Hamza H. N. Boy ila xizmatchi. - Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1920.
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar. - Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982.
6. Murodov B. Teatr psixologiyasi asoslari. - Toshkent: San'at, 2019.
7. O'zbekiston dramaturgiyasi antologiyasi. - Toshkent: Akademnashr, 2018.
8. Boboyev, V. (2025). MICROTONAL INTONATION AND ORNAMENTATION IN THE KASHKAR RUBAB MAQOM REPERTOIRE. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 35-44.
9. Egamberganova, Z. (2025). INTEGRATING RFID WITH SMART SHELVES AND ROBOTIC RETRIEVAL SYSTEMS FOR THE AUTONOMOUS LIBRARY. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 45-50.
10. Mustafiev, S. M. (2025). THE INTERCONNECTION BETWEEN SOUNDS, MUSICAL MEMORY, AND THE SENSE OF MELODY AND HARMONY. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(4), 3-8.
11. oqli Muqimov, S. Z. (2025). MUSIC AND NEUROPHYSIOLOGY: HOW DOES MUSIC CHANGE BRAIN ACTIVITY?. European Review of Contemporary Arts and Humanities, 1(3), 3-7.